

צל במדבר

לעצים חשיבות רבה במערכת האקולוגית בטבע, בין היתר הם נותנים פרי, ומספקים צל והגנה עבור האדם ובעלי החיים. ומה שנכון בכל מקום, נכון שבעתיים בסביבה המדברית, ולכן נעשים מאמצים רבים לשמור על עצי המדבר. הצעה לביקור בארבעה עצים מדבריים מיוחדים

כתב וצילם: יעקב שקולניק

עץ שיטת הנגב הגדל בנגב הצפוני. רשות הטבע והגנים פעלה לשמור על עצים בוגרים שגדלו בין השדות החקלאיים

תמותה של עצי שיטה בערוצי הנחלים הנשפכים לערבה הדרומית, ועל כן מנטרת רשות הטבע והגנים, כבר שנים רבות, את עצי השיטה באזור על מנת לעקוב אחר מצבם. בנוסף, מיעוט הגשם במדבר מביא לכך שרבים מהעצים בו גדלים בנתיבי זרימה בערוצים, וכל הטייה מלאכותית של תוואי הזרימה, בעקבות מיזמי פיתוח למשל, עלולה למנוע את הגעת מי השיטפונות הנדירים אל בית השורשים של עצי המדבר. מקרה אחד לדוגמה הוא התכנון להקים סוללות הגנה נגד שיטפונות סביב שדה התעופה החדש "רמון". התוואי שתוכנן היה מסיט את הנתיב הטבעי של זרימת המים מריכוז עצי שיטה ושיחי צלף סחוסה הגדלים בנחל רחם, והם היו מתייבשים. דרישת רשות הטבע והגנים לשינוי המיקום המתוכנן של סוללות ההגנה השאיר את נתיב הזרימה אל העצים כדי שלא ייפגעו.

מקרה אחר הוא הכוונה של מושב חצבה שבערבה להרחיב את השטחים החקלאיים גם לשטח מדברי-טבעי, שבו ריכוז גבוה של שיטים ושיזפים. בשל חשיבותם של העצים, ערכה הרשות הסכם עם מושב חצבה על החלפת שטחים, שקבע כי הקרקע שתוכשר לחקלאות תהיה באזור אחר מהמתוכנן, שהיה שמורת טבע אך הוא סמוך לכביש ולכן מופר, ואילו השטח שבו גדלים השיטים והשיזפים יהפוך לשמורת טבע. כתבה זו סוקרת ארבעה עצי בר מדבריים מיוחדים - כולם ערכי טבע מוגנים - שכדאי לבקר בהם.

הכתבה מוקדשת לזכרו של הבוטנאי פרופ' אבינעם דנין, מאנשי השדה המובהקים של הארץ, שעסק במשך שנים רבות בחקר צמחיית הנגב. אבינעם דנין הלך לעולמו ב-12 בדצמבר 2015.

עצים חיים על פני האדמה יותר מכל יצור אחר בעולמנו. יש מיני עצים שחיים מאות שנים ויש אף כאלה שחיים כמה אלפי שנים, וסביבם נרקמו סיפורים מעניינים והם נחשבים לגיבורי מורשת מקומיים. אף שאנו מרבים לציין את ערכם של העצים עבורנו, פעמים רבות איננו נותנים לבנו לכך שהעצים הם בעלי ערך ממשי-עצמי, שאינו קשור בתועלת שהם מעניקים לאדם (כגון פרי וצל), ומכאן שמחובתנו לשמור גם על עצי הבר בסביבתם הטבעית. עצי הבר הגדלים בשטחים טבעיים באזורים שונים בארץ לא נשתלו על ידי אדם (כמו מרבית העצים בשטחים העירוניים בישראל). המקום שבו נבטו וגדלו מספק להם את התנאים המאפשרים להם לחיות בטבע, אולם אם משתנים תנאים אלה, עתידם של עצי הבר בסכנה. עצים ממלאים גם תפקיד אקולוגי שאין לו תחליף. עצי בר הם מרכיב מרכזי במערכת האקולוגית שעליה נשענת אוכלוסייה של חיות בר, המקבלת מהם מזון, צל והגנה. לפיכך פגיעה בעצים היא מכה קשה למערכת האקולוגית כולה. ומה שנכון בכל מקום, נכון שבעתיים בסביבה המדברית.

שומרים על העצים

הקצב במדבר שונה מזה הקיים באזורים עתיירי גשם. עץ במדבר צומח לאט, והוא מגיע לבגרות רק לאחר תלאות רבות, אם בכלל. מוות של עץ כזה היא פגיעה אנושה בשרשרת שלמה של בעלי חיים וצמחים שחיהם תלויים בו. כאלה הם עצי השיטה למיניהם, הצומחים במדבר שלנו, ונחשבים מיני מפתח - כלומר מהווים עמודי משען למערכת האקולוגית המדברית. בעקבות 15 שנה ללא גשם חלה

צילום מרני נורקין

המאבק בכריתות שיטים בערבה

כריתות שיטים בערבה הפכו בשנים האחרונות לבעיה מרכזית בנגב והן בעלות השפעות ארוכות טווח על הסביבה, לאור משמעותם הגבוהה של העצים במארג האקולוגי במרחבי הערבה ובנגב וההיבט הנופי שהם תורמים לאזור זה. תופעה זו החלה לתפוס תאוצה עם עליית מחירי הנפט בעשור האחרון והמעבר לשיטות חימום מתחמי המגורים בדרכים זולות יותר. לזאת תרם גם הגידול ביוקר המחייה והפגיעה

באוכלוסיות שונות שחיפשו אלטרנטיבות אחרות לחימום. רוב הכריתות מבוצעות באזור הערבה הצפונית הסמוך לריכוזי הפזורה הבדואית בנגב המזרחי, שחלק מתושביה משמרים מסורת של הבערת עץ מקומי לצורכי הבית. הקירבה לכביש וריבוי הערוצים שבהם אפשר למצוא עצים עם פוטנציאל לכריתה מהווים גורם מכריע לביצוע כריתות דווקא באזור זה. דפוס השעות שבהן מבוצעות הכריתות מביא את הפקחים לעבוד יומם וליל בכדי למנוע זאת. לצורך כך הן המרחב והן המחוז נרתמים

לטובת העניין ושמים את נושא הכריתות בסדר עדיפויות עליון בתקופה זו. האזור מקבל תגבור כח אדם ומשאבים, הפעלת מודיעין אינטנסיבי, שיתוף פעולה עם גורמים חיצוניים ותושבים, החמרה בענישה וטיפול בכורתיים קטן כגדול וללא הקלות. לשמחתנו הפקחים מאתרים ותופסים כרתים רבים, אך לרוב ההגעה לשטח היא לאחר שהנזק נעשה ומעבר לענישה כבר אי אפשר לעשות כלום, למעט להחמיר בעונשים על מנת שמקרים כאלו לא ישנו.

כתב: הראל בן שחר, מנהל מרחב ערבה

אשל הפרקים

באר רבובה בנחל בשור
בלב המישורים הנרחבים של הנגב המערבי ניצבים עצים אפרפרים עתירי נוף. קשה להימנע מליטוף קליפות הגזע המצולקות שלהם. אלה הם עצי אשל הפרקים, המקיפים את שדות החול של באר רבובה. אשל הפרקים הוא אמנם עץ בר בשדות החול של הנגב, אבל אלה שכאן ניטעו ביד אדם. על פי מחקריו של דן גזית, איש קיבוץ גבולות ו"השריף" של הנגב המערבי, התורכים הם שנטעו את עצי האשל והם שחפרו את הבאר לידם בראשית המאה העשרים.

באר חפורת ועצי אשל נטועים היו בשעתם מסימני ההיכר המעטים של השלטון העות'מאני בנגב המערבי. מאותם ימים שרדו כאן כמה עשרות עצים יפהפיים. אשל הפרקים, אם מניחים לו לנפשו, מצמיח מבוך רחב של ענפים. אפשר להיכנס לתוכו ולשכוח מהעולם. צרפו גם חברים. יש מקום לכולם.

איך מגיעים? באר רבובה נמצאת בלב דרך הבשור. אפשר להגיע אליה תוך כדי טיול בדרך הבשור, או בדרך עפר מסומנת אדום, המסתעפת מזרחה מכביש צאלים - צומת גבולות (כביש 222, סמוך לסימן ק"מ 190)

אשל הפרקים

שקד הרמון

יובל של נחל לוז, שמורת הטבע הר הנגב
כאשר אבינעם דנין ז"ל גילה את עצי השקד בהר הנגב, הוא סבר שאלה נציגיו של שקד קטן-עלים. מאוחר יותר התברר שזהו מין בפני עצמו - שקד הרמון - והנה, סוף-סוף זכינו גם אנחנו במין עץ אנדמי לישראל.

ההערכה היא כי מספרם של עצי שקד הרמון בהר הנגב אינו עולה על 200 פרטים. שקד הרמון צומח רק ביובלים העיליים של נחל לוז ושל נחל אלות. בסוף פברואר מתכסים העצים בשמלת פרחים מרהיבה מאין כמותה. האבקנים והבסיסים של עלי הכותרת צבועים בוורוד עז. הפרחים הצעירים ורדרדים, והם מבהירים והולכים ככל שהפרח מתבגר. לכל אלה מצטרפים הניחוח הבשום שמפיצים הפרחים וזמזום החרקים, המתנפלים בשקיקה על הצוף העשיר. עץ יפה במיוחד צומח באחד היובלים של נחל לוז. הוא גדל בתוך הערוץ ממש, עובדה שמזכה אותו במים בשפע. סבך ענפיו מתנוסס לגובה שבעה מטרים והוא מוקף בשיחים יוצאי חלציו, שכן לשורשי השקד יש תכונה להצמיח מתוכם צמחים חדשים.

איך מגיעים? נוסעים ממצפה רמון לכיוון הר חרף (כביש 171) ובין סימני ק"מ 5-6 פונים דרומה בדרך העפר המסומנת כחול, המובילה למעלה ערו. לאחר שלושה קילומטרים פונים דרומה בדרך עפר המתאימה לרכב 4X4 ולהולכי רגל (סימון אדום). נוסעים כשלושה קילומטרים וחצי ומגיעים למפגש עם שביל המסומן בצבע ירוק. כאן עוזבים את הרכב, צועדים בשביל הירוק כקילומטר, ומגיעים לעץ שקד גדול למדי. מעט אחריו, במעלה הערוץ, נמצא עץ שקד נוסף, גדול ומפואר.

שקד הרמון

דום מצרי

שמורת הטבע עברונה, ערבה דרומית
במבט ראשון העץ הזה נראה כמו דקל שהטבע משתעשע בו. גזעיו התמירים מסוגלים לנסוק לגובה 15 מטרים, ובדרך למעלה הם מסתעפים לשני ענפים שווים, לא רק בקומה הראשונה אלא גם בקומת השנייה, כאילו רצה איזה ענק מהאגדות לעשות מהם רוגטקה.

בעין עברונה צומחים עצי הדום המצרי בשתי קבוצות. קבוצה אחת, שעציה נמוכים, צומחת מתוך תלולית חול גדולה. סמוך אליה צומחת הקבוצה השנייה, שחבריה הם עצים נהדרים, גבוהים ומרשימים. גדר נמוכה מקיפה את האתר כדי לשמור על העצים מפני פגיעה. צמחים ממשפחת הדקליים מסוגלים לצמוח גם במקומות שבהם יש מים מליחים, כלומר, מים שיש בהם ריכוז מסוים של מלח. בשמורת הטבע עברונה קיימים מקומות כאלה, ועצי הדום המצרי למדו לנצל אותם.

נראה שבימי קדם היו העצים האלה נפוצים יותר וגם נחשבים יותר. במערת נחל דוד שבעין גדי התגלו שרידי זרעים של דום מצרי מהמאה השנייה לספירה, שכלל הנראה שימשו מאכל ליושבי המערה. כיום, ספק אם מישהו היה נותן בפירות

דום מצרי

שיזף מצוי

אתר העתיקות "עיר אובות", ערבה צפונית

השיזף שבעיר אובות הוא מהעצים המפורסמים בישראל. העץ הענקי, שניק את כוחו ממעיין גדול שנבע כאן בעבר, נודע מאז ומעולם כציון דרך בערבה. אלא שהמקום המאובק של ימינו אינו דומה למראהו היפה בעבר. הגיאוגרף יוסף ברסלבסקי מתאר את עין חצבה (עין חוצוב) בספרו "הידעת את הארץ" (1956): "נאת המדבר מרהיבה את העין... מסביב למעיין ולאורך מימיו המקלחים נראים צמחי

שיזף מצוי

ביצה ומים... מי המעיין תפוסים בתעלות ובצינורות. הלאה מזרחה מפכה מעיין זעיר שני, עטור צמחי מים ירוקים בהירים ורעננים. לפני ריכוז המעיין הראשי היו כאן הביצות נרחבות ומסוכנות ביותר...".

הביצות נעלמו ואינן. על מקומו של המעיין מלמד רק השיזף האדיר. לעץ גזע נמוך ורחב מאוד. ענף עבות אחד מתרומם לגובה 12 מטרים, וענף ענק שני שחוח מכובד המשקל והזמן. ברסלבסקי היטיב בשעתו לתאר את הענף הזה, תיאור שמתאים למצבו גם כיום, אחרי יותר מחצי מאה: "ענפי העץ העבותים והמסורבלים צונחים מרוב כובד מטה. הגדול בהם, המתקמר בצורת קשת, נוגע בקרקע ממש. בדיו התחתונים של העץ, הנתונים בצלה הכבד של הצמרת, יבשים וערומים, אך אלה הפונים אל האור ואל השמש סמיכים, ירוקים ורעננים". השיזף של עין חצבה הוא מסוג העצים שכל רואיו תוהים באשר לגילו, ורובם נוטים להגזים היטב בעניין. אנחנו יכולים לציין רק עובדה אחת. העץ צומח מתוך אתר העתיקות שבמקום, שנעזב סופית בתקופה הערבית הקדומה (מאה שמינית לספירה). ברור, אם כן, שהעץ נולד אחר כך.

איך מגיעים? גישה מכביש צומת עין חצבה-מעלה עקרבים (כביש מס' 227), כ-500 מטר ממערב לצומת עין חצבה.